

Anatolij Kudrjavcev:

UZDASI IZ PLOČARICA

Veli Varoš, najveće od četiri stara splitska predgrađa spominje se prvi put 1439. godine u latinskoj matrikuli Bratovštine Sv. Križa, ili kako se to veli u jednom prijevodu iz 17. vijeka — »Brašćine od crikve Sv. Križa blizu mirih splitskih u Zagrađu postavljene«. To Zagrađe, Borgo, Borgo Grande, Suburbium Margliani, kako se već u prošlosti Veli Varoš označavao u starim knjigama, kronikama i zapisima, zavučen u njedra Marjana i odmaknut od fokusa gradskih zbivanja, ostao je vjekovima daleko izvan domašaja kulturnih i društvenih tokova, tek tu i tamo periferno upleten u poneku političku aferu, potaknut opskurnim izazovima demagoga s oltara i mutnih političkih karijerista. U predodžbi splitskih građana bio je to uvijek rezervat primitivnih i bigotnih sebara skrivenih među pločaricama, iza ruševnih zidova što su ograđivali prljava dvorišta koja su vječno zaudarala na znoj, na balegu i na bijedu, iz kojih je ponekad dopirao do tih građana nerazumljivi žamor glasova zemlje.

Ali mada marginalan i inferioran, taj se svijet tiho glasao svojim autohtonim zvukovima. Iz njega su se ponekad samoniklo izdvajale snažne ličnosti koje su kročile poprištima društvenog života grada i ostavile svoj neizbrisivi trag u njegovoj povijesti i njegovoj kulturi, ličnosti poput slikara Bone Razmilovića i Emanuela Vidovića, graditelja Nikole Tvrdoja, književnika Bartula Mitrovića, Bože Lovrića, Olinka Delorka i Branka Stanojevića, čuvenih propovjednika Jure Lisičića-Dražića, Marka Dudana i fratra Smoje, vojskovođe Marka Šinovčića, javnih radnika, dobrotvora i narodnjaka Dujma Penića, Vicka Milića, Lovre Borčića, Nikole Šilovića-Sale, Ante Zlodre i mnogih drugih manje spominjanih velovarošana, čija su imena zabilježena u burnoj povijesti Splita, prošlosti kakvom se ne može pohvaliti nijedan grad u našoj zemlji

U tom tvrdom i sivom svijetu težaka, marljivih trudenika čiji su se praoci davno spustili s dalekih planina da bi se vjenčali s mediteranskom dušom što sniva među lozama i maslinama na padinama Marjana i u prostranstvima Splitskog polja, u tome svijetu neugasivo tinjaju varnice što se pretvaraju u stihove anonimnih narodnih pjesnika i melodije neznanih skladatelja. U tajanstvenom susjedstvu napjeva smjernih

bratima iz velovaroških uličica vjekovima je izviralala narodna pjesma zboreći o djevicama koje dolaze na vodu da bi se susrele sa svojim stidljivim udvaračima, koje zalijejavaju cvijeće na sularima i balaturama uzdišući za momcima što lutaju dalekim morima ili služe nepoznatog vladara u tuđem svijetu, koje iza zavjesa mraka prislušuju čeznutljive serenade ili nemoćno negoduju zbog zlobnih rugalica varoških kantadura. U melankoličnoj kantileni što se obraća nijemom Marjanu koji je »prizvolvoljan, ol ga voja nije«, te traži pomoć i utjehu od mitskih sila koje neprestano šalju glad, nepogode i pošasti, izražena je bespomoćna tuga varoškog težaka kadujara što

*... gladan i nevojan
Vazda trudan, nikada pokojan,
Krči zemju na vrućini lita
Za lozicu vinca plemenita,
Zimi gladan, a tupinu dere,
Vadi draču. kroza nju se vere,
Vas se znoji drače kopajući,
Loze sadeć i zemju orući.*

(Ivan Jakša: »Don Anti Lovriću«)

I tako, dok se Veli Varoš oglašava svojom podoknicom, svojom zlobnom rugalicom, svojom neutješnom tužbalicom, raspričanim epskim monolozima svojega Mate Kovačića, svojega Jure Bisera Smoje i svih tih poznatih i nepoznatih guslara, pobožnim psalmima bratima Sv. Križa i naricaljkama svojega puka, nilaze i diskretni promatrači i slušaoci koji upijaju te velovaroške zvuke i oblike da bi ih pretalili u autonomne umjetnine i u suptilan komentar znalaca. Dvadeseto stoljeće dobiva sluh za te glasove, traži romantiku u pepelu ognjišta i pod strehama pločarica začuđeno otkriva dušu sumornog varoškog trudbenika. Ponetko u tom sivom ambijentu vidi znake propadanja:

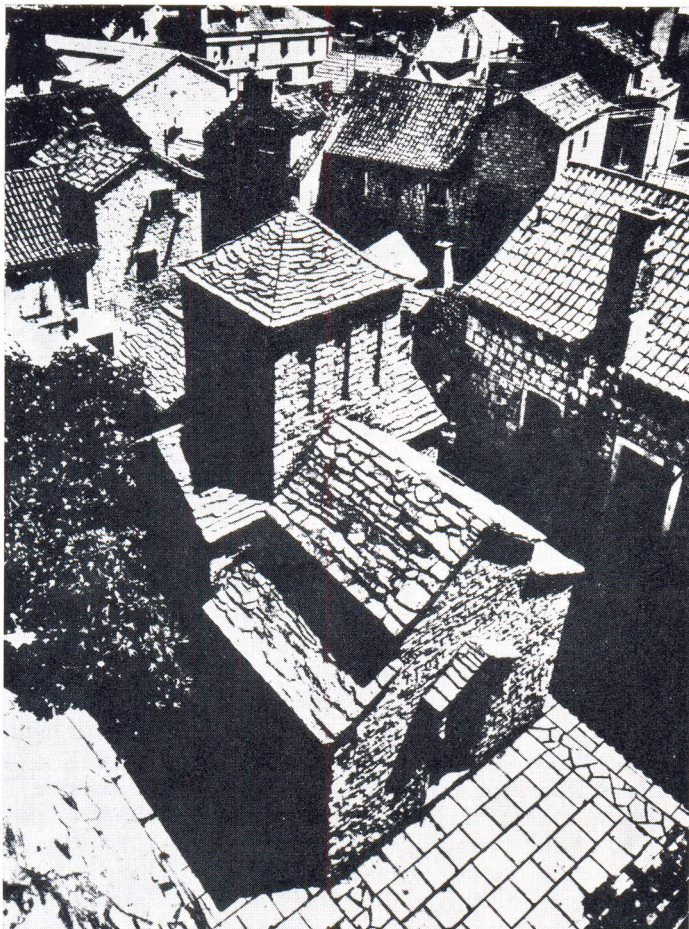
*Uz Marjan stare kuće stidno bježe
Pred palačama gordog novog Splita,
U dvorištima djeca, mačke, mreže,
Uz komin čeljad skromna, rijetko sita.*

*Krov siv im, klimav poput sijede glave,
Bez kapka okna kao slijepac zure,
Pred vrata starci na suncu se zgure,
Iz štala zadnji tovari se jave...*

(Ver.: »Stare splitske kuće«),

drugi, međutim, naslućuju klice nekog budućeg, drukčijeg života:

»Taj se svijet lomi između staroga i novoga, između sentimentalne patrijarhalnosti i revolucionarnih ideja« (Olinko Delorko: »Senjska ulica«),

a neki čak znaju da su se u tom grotesknom ambijentu počele zbivati sudbonosne stvari:

»Prvi socijalisti — nekolicina njih — držali su svoje sastanke u poljima ili u težačkim kolibama po Velom Varošu« (Vladimir Čerina: »Makarın«)

Iz djela pojedinih zajedljivih promatrača pomalja se antipatično lice Veloga Varoša zlobnih malograđanskih ogovaranja, primitivističke zloradosti što se skriva pod maskom lažnog morala, preuzetnog prava osuđivanja bližnjih čak i kad oni svojim privatnim postupcima nikome ne prave štetu. »Jo pogrde! Kako se nije stidila?« — komentiraju varoške čakulone neuobičajen ali posve korektan postupak susjede, i to je naprosto jedna od formi onog tipičnog mediteranskog ugodaja u kojemu neki žele vidjeti znake ljudske uzajamnosti koju danas moderna urbanizacija zauvijek gasi, a drugi naslućuju tek ružan poraz intime. Veli

Varoš je mnogim autorima surovo selo koje barbarski izživljava svoje nagone praljudi, gađajući se kamenjem kao u doba pećinskih lovaca, budući da varošanin »netom se rađa, kamenom gađa« u tom svijetu gdje »bovan caruje« jer je i inače »Splićanistika, barbaristika, avaristika, vandalistika, zululistika« (Neurastenicus: »Pregršt sušnja«). A zatim, pored izraza tradicionalne težačke bigoterije i osebujne rustikalne čednosti, čuju se i divljačka i gnjevna glasanja tla, pa

»Psovke kojima se služe muškarci i žene u prepirkama strašne su i bezumne.« (Olinko Delorko: »Senjska ulica«)

Pješnici Veloga Varoša tuguju nad njegovom primitivnom bijedom i zapaštenošću:

»Pored mokrog zida tijesne, zablacene ulice na raskrsnici grada i ribarskog predgrada, sa zadnjim zvucima zdravemarije svak je je umorno ulazio u svoju pločaricu, koja bi, mučaljiva u prvom padanju mraka, ličila na promračenu špilju.« (Ante Cetineo: »Grebni se rone«);

»Kad prođem zadnje kuće, stare i primitivne, teške od neprestane borbe za opstanak, asimetrične i sive, koje počinju gubiti miris ševara i mažurana, a dobivati na rasklimanim vratima limene pločice imena i broja ulice i električne žarulje koje prkosno rasvijetljavaju njihovo siromaštvo...« (Ivo Delalle: »Misli i pogledi s Marjana«);

»Uska, vijugava i sve strmija ulica napučena je varošanima seljacima. Nije, rekao bih, nikad čista, a katkada je i preveć prljava. Dočekuje te strm, neravan put pun porazbacanog kršja i kamenja, izlisanog nogama ljudi i kopitama magaraca.« (Vladimir Nazor: »Na Marjanu«);

»... ulica puna prašine i blata u kojoj žene jedna drugoj čeprkaju po glavi a meso se kuha samo na blagdan.« (Olinko Delorko: »Senjska ulica«).

Dok su se jedni, dakle, okretali tim zapaštenim i blatnjavima eksterijerima, neki drugi su radoznalim okom zalazili između četiri zida tih težačkih velovaroških nastamba. Onih imućnijih:

»Obišna ona naša splitska kuća. Doli konoba, balatura s pitariman o cviča. Na prvi pod dvi komore, a na drugi velika kužina ka cila kuća. Kužina sve crna o puste caje i sva se svitli...« (Marko Uvodić: »Ženidba Fabjana Žunića«),

onih sirotinjskih:

»... i na pod, pod ploče, jemala je jednu malu komoricu. U komoru jedan šofal, komon, jedna katrida, dva-tri kašuna i jedna skrinja...« (Marko Uvodić: »Iz raja u pakal«)

ili onih najbjednijih: koji su:

»jemali ništo mižerje za ulist i izać. Ponistar ni bilo, ven sama vrata a komad zida se sorilo...« (Marko Uvodić: »Dujkin dvor«).

Ima ih koji u tim opskurnim kutovima gdje caruje bijeda i zaostalost vide i legla praznovjernih srednovjekovnih predodžba, kraljevstva mitoloških strahova što se razularaju po mračnim uličicama i prljavim dvorištima:

»Jedne noći kad su vještice, po deset njih u redu, bile zajašile nakostrešene, crne oblačine, koje i nisu bile drugo nego aždaje, svakoga trenu poprskane žutim ognjem, lelek i plač do neba orio se iz obližnjih kućarica.« (Ante Cetineo: »Meštar Ivan«).

Tako veli pjesnik o tom predgrađu Splita, grada u koji već struji dah modernog života, o Velom Varošu našega stoljeća, gdje

»...svatko još prije zdravomarije zatvara kuću pa nigdje nema ni psa, a nekmo li čovjeka« (Ibid),

a suvremeni kroničar potvrđuje glas pjesnika svojim izvještajem:

»Iz grada i obale dopire nejasno mrmorenje... Samo Veli Varoš poda mnom, na dohvatu, kao da je utonuo u dubok san, a jedva je devet sati od podneva.« (Vinko Lozovina: »Zapisi s Vražjeg otoka«).

Međutim, uza svu bijedu i neukost stanovnici Velog Varoša imali su i svoje svijetle trenutke, prilike svojih malih i velikih radosti. Taj skromni svijet težaka, sitnih zanatlija, ribara i proletera znao se zabaviti na svoj prislan, domaći način uz čašu vina, briškulu, pjesmu i glendu. Na fajerama Sv. Križa i prilikom rijetkih blagdana i svečanih zgoda taj je mali puk izlazio iz svojih rupa u bogatom prazničkom odijelu, a žene su svoje »bogate i pristale nošnje« (Božo Lovrić: »More«) kitile skupim nakitom, kojemu se čudio stari car Franjo Josip prilikom legendarne posjete Splitu 1875. To je ona poznata splitska sujeta koja graniči s glupošću ili je sama čista glupost, pa je rečeno:

»Splitski težaci su dobar dil živili mižerjasto najviše zaraj naše šupje splitske grandece... Sa svin tin da je jedan dil nji bi i kruva gladan, nosili su se lipo i bogato... (Ivan Kovačić: »Smij i suze starega Splita«).

Veli Varoš je imao svoje plesove i svoje glasovite plesače što su blagdanom sa svojim okićenim partnericama izvodili figure monfrine, kvadrije, žigera, alba, pajaceta, prižunere, kontradance talijane i violete ala dišperada, zaboravljenih plesova minulih vjekova, ispunjajući svojim povicim i svojom pjesmom uz gusle zaboravljena dvorišta »Mike Rosandića u Merjan, Čelka na Stagnju, Treke kraj Kamatnikovi, Mike Karavanića više Šperuna, File Munjačića na Stagnju« i drugih (Marko Uvodić: »Splitska govorengja«). Uza sav napor dnevnih poslova bilo

je težaka iz Veloga Varoša koji su nalazili prilike da zadovolje svoje ambicije i da se bore za duhovnu ravnopravnost s građanima:

»Splitski težak obrađuje zemlju i šeta po trgu, krči u polju i drijema u kavani, on mora rezati lozu i plesati u kazalištu, govoriti s gospođinom i tjerati tovara.« (Marin Bego: *»Niz našu obalu«*).

I mada su ljudi od pera pažljivo i točno bilježili kontrastne siluete velovaroškog života u mnogostrukosti njegovih oblika, za većinu splitskog građanstva taj je dio Splita ostao tek gomila neuglednih kućeraka u kojima živi neki čudan i nesimpatičan, gotovo dehumaniziran svijet u ambijentu čiju je prljavu egzotiku tek tijardovićevska paleta uspjela zašećeriti vodnjikavim šarenilom akvarela jedne Vile Ridulin. Za Splančane prošlosti, pa i za mnoge današnje, Veli Varoš je ostao rustikalna nepoznanica. Literatura je tek odškrinula vratašca što vode u skrivenu dušu toga mutnog, već gotovo nestalog svijeta magične elementarnosti.

